

I. Umûmî Müfettişlik Raporlarına Göre I. Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Tarım (1928-1932)

Adem Özdemir*

Giriş

Umûmî Müfettişlikler Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Devleti'nin taşra yönetiminde uyguladığı önemli bir idare şekliydi. Bu idare şekli dönemsel olarak farklılık gösterse de uygulama olarak devletin yönetim merkezinin taşrada uygulamaya çalıştığı merkezi siyasetin bir parçasıydı. Türkiye'de tek partili yönetim sırasında uygulanan "Umûmî Müfettişlikler" tarihsel olarak bir geçmişe sahipti. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde baş gösteren azınlık isyanları ve bu isyanlar sonucu devletin iç işlerine müdahale ve karışma imkânı bulan "Düvel-i Muazzama" paydaşlarına karşı Türk Devleti'nin uygulamaya çalıştığı bir çözüm arayışıydı. Osmanlı Devleti'nin azınlıkların olduğu bölgeleri kontrol altına alıp, burada hayata geçirmeyi planladığı ıslahatları gerçekleştirmek ve merkezi otoriteyi sağlayarak bölgeye olası dış müdahalelerin önüne geçmek başlıca önem arz etti. İşte bu öneme binaen birkaç eyaletin bir araya getirilmesi sonucu birleştirilen bölgeye bir Müfettiş-i Umûmî ataması sonucu Umûmî Müfettişliklerin temeli atıldı.¹

Umûmî Müfettişlikler Osmanlı Devleti'nde genel olarak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdikleri yenilikleri uygulamak ve ülke içine dış ülkelerin

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, ademozdemir2023@gmail.com.

1 İlk olarak uygulanan bölgelerden birisi Balkanlardaki Niş, Vidin, Silistre eyaletlerinin birleştirilmesi sonucu "Tuna Vilayeti" oluşturuldu ve bu idari yapılanmanın başına da Mithat Paşa getirildi. 1859 Niş isyanının asıl sebep olarak görüldüğü bölgede, düzenin bozulması sonucu oluşturulan bu yönetimde Mithat Paşa ulaşım, sosyal ve ekonomik hayat gibi alanlarda düzeni sağladı. Bu başarılarından sonra Umumi Müfettişliklerin Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinde de uygulanmasına ön ayak oldu. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, Libra Kitap, İstanbul 2010. Ayrıca bk. Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa- Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

müdahalesini önlemek adına taşra yönetimlerini merkezin kontrolü altında tutmak ve azınlık bölgelerinde ıslahat gerçekleştirmek için uygulanan bir idari yönetim şekliydi. Çeşitli ayaklanmalar ve iç karışıklıklardan dolayı Osmanlı taşra idaresi sorunu sonucunda Osmanlı yönetimi tarafından Ahmet Vefik Paşa ve Cevdet Paşa gibi önemli kişiler isyan bölgelerine müfettiş olarak gönderildi.² Bu yöntem Fuat Paşa³ tarafından öne sürüldü ve uygulanmaya çalışıldı.⁴ II. Abdülhamid zamanında Mütettiş-i Umûmîlik taşra idare yöntemi uygulanmaya devam ettirildi. Osmanlı Devleti'nde ve özellikle Vilayat-ı Sitte⁵ ve Vilayat-ı Selase'deki⁶ ayaklanmalar Osmanlı Devlet yönetimine Mütettiş-i Umûmîlik uygulamasını gerekli kılıyordu. Vilayat-ı Sitte 'de Berlin Antlaşması ile uluslararası boyut kazanan Ermeni Meselesi ile Balkanlardaki Vilayet-i Selase'deki ayaklanmalar devletin önemli bürokratlarının bölgeye Umûmî Müfettiş olarak atanmasına sebep oldu. Vilayat-ı Sittede Ermeni ayaklanmalarından dolayı bölgeye Müşir Şakir Paşa⁷ 27 Haziran 1895 tarihinde Anadolu Vilayat-ı Umum Müfettişi olarak⁸, Vilayet-i Selase'ye ise buradaki ayaklanmaları için düzenlenen ve 1902 yılında çıkarılan Vilayet Kanunu'nun ertesini Rumeli Umûmî Müfettiş olarak Hüseyin Hilmi Paşa⁹ gönderildi. Hilmi Paşa'nın görevleri ekonomiyi düzeltmek, Adli işleri rayına koymak ve maarif ilerini ilerletmektir. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi kurulan Umûmî Müfettişlikler ile Osmanlı Dönemi'nde kurulan bu müesseselerin benzer tarafları görülür. Cemil Koçak *Umûmî Müfettişlikler 1927-1952*) adlı kitabında Umûmî Müfettişliklerin

2 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, TTK Basımevi, Ankara 1984, s. 383. Ahmet Vefik Paşa Mart 1863 ile Ekim 1864 tarihleri arasında yirmi ay süren Anadolu Sağ Kol Müfettişliği görevini yürütmüştü. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Murat Öntuğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.

3 Keçeçizade Fuat Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçeçizade", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuad-pasa-kecevizade>. Son Erişim Tarihi, 17.04.2022.

4 Lewis, *age.*, s. 383.

5 Erzurum, Van, Sivas, Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ,

6 Selanik, Manastır, Kosova

7 Müşir Şakir Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Karaca, "Şakir Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakir-pasa>. Son Erişim Tarihi, 10.05.2022.

8 Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 4.

9 Hüseyin Hilmi Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-hilmi-pasa>. Son Erişim Tarihi, 10.05.2022.

Osmanlı'dan devralınan sadece idari bir zihniyeti değil aynı zamanda siyasi zihniyetinin de bir tezahürü olduğunu belirtir¹⁰. Her ne kadar yönetsel olarak ifade edilse de içerik ve uygulama olarak aynı zihnin tezahürü olduğu açıktır. 1902 Vilayet Kanunu'ndan ayrı olarak Umûmî Müfettişliklerle ilgili olarak 1913'te İttihat ve Terakki yönetimi tarafından ve 1921'de yeni Türkiye yönetimi tarafından Teşkilat-ı Esasiye 'de kanunlar koyulmuştu. 1921 Teşkilat-ı Esasiye'sinin 22. ve 23. maddelerinde Türkiye'nin müfettişlik bölgelerine ayrılacağı ve bu bölgelerin başına bakanlık ile vali arasında bir konuma sahip olan bir Umûmî Müfettişin atanacağı hükme bağlanmıştı.¹¹ Ancak her iki kanunda bulunduğu dönemde uygulanma fırsatı olmadı.

Cumhuriyet döneminde 25 Haziran 1927 tarihli ve 1164 sayılı kanun ile Umûmî Müfettişlikler tekrar kuruldu ve I. Umûmî Müfettişlik Ocak 1928 tarihinde çalışmalarına başladı. Belirtilen kanuna dayanılarak Siirt, Van, Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin Umûmî Müfettişlik bölgesi seçilerek Türkiye'de I. Umûmî Müfettişlik bölgesi oldu. Merkezi Diyarbakır olan müfettişlik bölgesine daha sonra Ağrı ili de eklenmişti.¹² Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde kurulan müfettişliklerin benzer bir tarafı da müfettişlik bölgesinden raporlar halinde bilgi sağlama yöntemi idi. Müfettişlik mıntıklarının idare şeklini bir tarafa bırakırsak bölgeden Ankara'ya dikkat çekici iktisadi, sosyal, kültürel, doğal afet, tarım, asayiş ve mali raporlar gönderilmişti. Çalışmamızın ana eksenini işte bu raporlar içerisinde bulunan tarım ve ziraat durumunu bildirir belgelerdir. Bölgenin geleceği ile ilgili belirlenecek politikalar açısından bu belgeler önemli yer tutardı¹³.

Umûmî Müfettişliklerle ilgili belirtilmesi gereken ve önemli olan nokta müfettişliklere neden ihtiyaç duyulduğu ve ihtiyaç duyulan noktaların ne kadarının halledildiğidir. Görev ve yetki bakımından sadece toplumun düzenini ve asayişini sağlamak amaçlı olmayan bu müesseseler, kurulduğu bölgenin sosyal ve iktisadi hayatında da ne gibi değişiklikler meydana getirdi veyahut ne gibi fayda sağladı. Konumuz itibari ile çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Umûmî Müfettişlik müessesesi olan I.

10 Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1957)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 25.

11 Burgaç, *age.*, s. 1.

12 Sadık Erdaş, "Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesinde Tarımsal Faaliyetler (1928-1937)," *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 67.

13 Koçak, *age.*, s. 30.

Umûmî Müfettişlik bölgesinin ekonomik hayatına tarım noktasında ne gibi etkilerinin olduğunu müfettişlik raporları doğrultusunda vermeye çalışacağız. Bu raporların büyük kısmı Umûmî Müfettiş İbrahim Tali Öngören¹⁴ dönemine aittir. 1928-1932 yılları arasındaki bu raporların bir kısmı Arap harfli Osmanlı Türkçesi, büyük kısmı ise günümüz Türkçesiydi.

1. Cumhuriyet Döneminde Umûmî Müfettişlikler

Cumhuriyet tarihinde Umûmî Müfettişlikler 20 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı kanun ile kuruldu.¹⁵ 1927-1952 yılları arasında resmen görev yapan müfettişlikler Türkiye'nin değişik bölgelerinde toplam 4 adet kurulmuştu.¹⁶ Bölgelerin asayiş, kalkınma, denetim ve idari taksimatında birliği korumak adına kolaylıklar sağlamak amacıyla kurulan müfettişliklerin ilki merkezi Diyarbakır olmak üzere Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin illerini kapsayan I. Umûmî Müfettişlikti. I. Umûmî Müfettişliğe 27 Kasım 1927 tarihinde 5858 sayılı kararname ile İbrahim Talî Öngören atandı.¹⁷ İbrahim Tali Öngören'den sonra sırasıyla 1933 yılında Ahmet Hilmi Ergeneli, 11 Haziran 1935 tarihinde Abidin Özmen I. Umûmî Müfettiş olarak görev yaptı.¹⁸ I. Umûmî Müfettişliğin yaptığı faydalı iktisadi ve idari faaliyetlerden ve kurulan bu müessese sayesinde devletin taşrada etkin olmasından dolayı Tek Parti yönetimi tarafından 18 Şubat 1934 tarihinde merkezi Edirne olmak üzere Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'yi çevreleyen II. Umûmî Müfettişlik diğer adıyla Trakya Umûmî Müfettişliği kuruldu ve bu Müfettişliğin başına müfettişlik konusunda yararlanılacak tecrübeli İbrahim Tali Öngören atandı.¹⁹ İbrahim Tali Öngören'den sonra 1935 yılında Kâzım Dirik ve Kazım Dirik'in 1941 yılında ölümü üzerine yerine Abidin Özmen 1943 yılına kadar vekaleten ve 1947 yılına kadar da asaleten

14 İbrahim Tali Öngören ve Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi'ndeki diğer Umûmî Müfettişler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Güneydoğu, Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 85-102.

15 *Güneydoğu*, s. 67.

16 Umûmî Müfettişlikler ile ilgili yapılan çalışmalarda Tek Parti Dönemi'nde Türkiye'de 4 müfettişlik kurulduğu konusunda genel bir kabul vardır. Ancak Cemil Koçak *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı eserinde dönemin gazetelerinden ve Umûmî Müfettişlik raporundan yola çıkarak Türkiye'de toplam 5 adet müfettişlik müessesesi kurulduğunu belirtiyor. Bk. Koçak, *age.*, s. 274.

17 *Güneydoğu*, s. 85.

18 *Age*, s. 89-93.

19 Burgaç, *age.*, s. 179.

bu görevi yürüttü.²⁰ Müfettişliklerin üçüncüsü Erzurum merkezli olarak 2/3199 numaralı kararname ile 6 Eylül 1935 tarihinde Erzurum, Trabzon, Çoruh, Gümüşhane, Erzincan, Ağrı ve Kars illerini kapsayacak şekilde kurulmuştu.²¹ III. Umûmî Müfettişlikte 1935-1939 yılları arasında Tahsin Uzer ve 1939-1946 yılları arasında Nazif Ergin Umûmî Müfettiş olarak görev yapmıştı. IV. Umumî Müfettişlik 6 Ocak 1936'da 8823 sayılı kararname ile kuruldu.²² 6 Haziran 1936 yılında ise merkezi Tunceli olan müfettişliğe I. Umûmî Müfettişlik bölgesinden Elâzığ ve Bingöl illeri ayrılarak katılmıştı. Korgeneral Abdullah Alpdoğan Bakanlar Kurulu tarafından IV. Umûmî Müfettişi olarak atandı. 1936-143 yılları arasında görev yapan Alpdoğan'dan ayrı olarak 1943-1946 yılları arasında Muzaffer Ergüder ve 1946-1947 yılları arasında da Ekrem Baydar görev yapmıştı.²³ Umûmî Müfettişlikler Tek Parti Yönetimi müessesesi olduğu için Türkiye'nin çok partili hayata geçmesiyle fiilen 1947 yılında ve resmen 1952 yılında kaldırılmıştı.²⁴

2. I. Umûmî Müfettişlik

Siyasi, idari ve iktisadi sebeplerden ötürü kurulan müfettişliklerin ilki Diyarbakır, Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Mardin, Muş ve sonradan Bayezid 'i (Ağrı) kapsayacak şekilde 1 Ocak 1928 tarihinde faaliyete geçti. Bölgenin özellikle seçilmesinin birtakım gerekçeleri vardı. Bu gerekçelerden ilki ve en önemlisi özellikle Şeyh Said İsyanı²⁵ başta olmak üzere bölgede gerçekleşen bölücü isyan hareketleriydi.²⁶ Diğer önemli bir

20 *Age.*, s. 409. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Cemil Koçak Kazım Dirik'in 1941 yılında ölümünden sonra müfettişlik makamının iki buçuk yıl boş kaldığını ve kimin bu makamda görev yaptığını bulamadığını belirtmektedir. Bk. Koçak, *age.*, s. 130.

21 Koçak, *age.*, s. 155. Ayrıca bk. Serap Taş, *Umumi Müfettişlikler*, YAnadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1997, s. 109.

22 Taş, *age.*, s. 126.

23 Koçak, *age.*, s. 232-233.

24 Bu idari müessese 11 Kasım 1952 tarihinde 5990 sayılı kanun ile resmen kapatılmıştı. Bk. Taş, *age.*, s. 137.

25 Şeyh Sait ayaklanması ve bu ayaklanmanın iç ve dış yansımalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.

26 Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Koca, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi, Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kon-ya 1994, s. 25-92.

gerekçe bölgenin ekonomik olarak Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla geri kalmışlık meselesiydi. Bundan dolayı bölgedeki şehirler doğal ve kültürel sınırların yanı sıra ekonomik olarak da birbirine benzer durumdaydı. Ayrıca ekonomik olarak önemli nedenlerden birisi de bölgenin tarım ürünlerinin ve hayvancılığın tek geçim kaynağı oluşuydu. Çünkü sanayi yoktu dolayısıyla tarım ve hayvancılık en önemli geçim kaynağıydı ve bunlar geleneksel yöntemlerle yapıldığı için çok gerideydi. Tarımda makineleşme ile daha da önemlisi insan emeği sorunu mevcuttu. Geleneksel tarımda insan emeği çok önemli yer tutardı. Hayvancılık konusunda diğer bir sıkıntı Anadolu'da Cumhuriyet yönetimi kurulduktan sonra belirlenen sınırlar ile birlikte bölgede özellikle hayvancılık konusunda sürülerin kışlamak için gittiği Halep'in Cezir ve Amik ovalarında kalan meralardan yoksun kaldı²⁷ ve bu durum hayvancılığı dolayısıyla ekonomik olarak bölgeyi olumsuz etkiledi. Bölgenin ilk olarak seçilmesinin önemli etmenlerinden birisi de müşterek şehirlerin eğitim durumuydu. Gerçekten Cumhuriyet'in ilk yıllarında diğer bölgelerle kıyaslandığında seçilen illerde ki nüfusun okuma-yazma düzeyi düşüktü.²⁸ Eğitim seviyesi iktisadi ve idari seviye ile ilintili ve düz orantılıdır. Her şeyden önemlisi Cumhuriyet'in ilk yıllarında inkılaplar gerçekleşiyordu ve bunun bölge halkına benimsetilebilmesi için halkın iktisadi, sosyal, kültürel ve eğitim açısından geliştirilmesi gerekiyordu.

3. I. Umûmî Müfettişlik Bölgesinin Coğrafyası, İklimi Nüfusu

I. Umûmî Müfettişlik Bölgesi bugünkü Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Bölgenin İran, Suriye ve Irak devletlerine sınırları vardı. Doğuda uç nokta Şemdinli, güneyde uç nokta Şanlıurfa, kuzeyde uç nokta Van-Ağrı illeri ve batıda en uç nokta ise Birecik ilçesiydi. Bölge güneyden kuzeye yaklaşık olarak 600 km, doğudan batıya ise yine yaklaşık olarak 312 km kadardı.²⁹ Bölge kuzey yönünde; Erzurum, batı yönünde; Gaziantep, güney yönünde Irak ve Suriye, doğu yönünde ise İran ile sınırları vardı. Batı sınırını Mastar dağı (Elâzığ) ile Suriye sınırı arasında uzanan Fırat nehri oluştururdu. Güney yönünde Türkiye'nin Irak ve Suriye ile sınırını kapsar, doğuda Tendürek dağları ile İran sınırı ve kuzeyi yine

27 Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", *Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara 1988. s. 26.

28 Bahattin Demirtaş, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 41, Mayıs 2008, s. 63-87, 66.

29 *Güneydoğu*, s. 131.

Tendürek ve Akdağ (Erzurum-Olur ile Oltu arasında doğu-batı yönünde uzanır) dağları ile ayrılırdı.³⁰

Bölge arazisi Anadolu'nun tamamı ile karşılaştırıldığında daha yüksek ve dağınaktır. Geniş yaylalar ve ovalar bulunur. I. Umûmî Müfettişlik bölgesi sadece Türkiye'nin diğer bölgeleri ile değil bölgedeki il merkezleri hatta kaza merkezleri arasında da farklılıklar barındırır. Bölge geniş ovalara ve yaylalara sahiptir. Bu bakımdan iktisadi anlamda bölgeyi öne çıkaran iki önemli ekonomik unsur ortaya çıkar. Birincisi tarım ve ikincisi ise hayvancılık. Bizim bundan sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız ve ayrıntıları ile ele alacağımız bölgenin en önemli iktisadi faktörü olan tarımdı. Bölgede tarım genel olarak Türkiye'nin diğer bölümlerinde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski usullerle yapılırdı. Umûmî Müfettişliklerin bir anlamda diğer bir ödevi de bölgede yapılan eski usul tarımı modernleştirmek ve bu yönde çaba sarf ederek bölgeyi Türkiye'nin diğer bölgeleriyle denk duruma getirmektir. Müfettişlik bölgesinin nüfusu 1927 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre 874.755 kişiden ibaretti. Bu oran 1935 yılında yapılan nüfus sayımlarında 1.063.589 kişiye yükselmiştir. 8 senede toplam artış 194.834 kişiydi. Bu nüfusun büyük bir kısmı tarım ve hayvancılık ile hayatını idame ettirirken geri kalan nüfus küçük sanatlar ve ticaret işleri ile uğraşıyordu.³¹

4. I. Umûmî Müfettişlik Raporlarına Göre Müfettişlik Bölgesinde Tarım

I. Umûmî Müfettişlik bölgesi raporlardan anladığımız kadarıyla; toprak, iklim, coğrafi konum ve jeolojik oluşumu itibari ile özel bir konuma sahipti ve 139.800 km civarında tarım arazisine sahipti³². Ancak bu geniş tarım arazilerinden insan (nüfus, emek), nakliye araçları, tarım aletleri eksikliğinden ve eski usul tarım yöntemleri kullanılmasından dolayı yeterli verim alınamıyordu. Diyarbakır, Şanlıurfa, Muş, Mardin ve Elâzığ ovalarında genelde tahıl ziraatı yapılırdı. Müfettişlik bölgesinde buğday, arpa, mercimek, beyaz nohut, siyah nohut, ak darı, kızıl darı, mısır, burçak (küşne), bulgur, susam, keten tohumu gibi birçok tarım ürünü yetiştirilirdi. Müfettişlik bölgesi dahilindeki vilayetlerin tarım durumu, hububatlar, sıcaklık, fiyatlardaki artış ve azalış ile ilgili haftalık olarak raporlar İktisat ve Dahiliye Vekaletlerine

30 *Güneydoğu*, s. 131.

31 *Güneydoğu*, s. 450.

32 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Mıntıka Ziraat Vaziyeti Raporu, Fon Kodu 030-10-0-0/ Yer No 69-457-15. s.1.

sunulurdu. İlgili vekaletler de bu raporlar doğrultusunda bölgeye yapılacak başta yardım ve yatırım olmak üzere çeşitli politikalar belirlerlerdi.

Değerlendirmeye aldığımız raporların ilki 21 Kasım 1928'den 1 Aralık 1928, tarihine kadar ki süreçte hazırlanan ve Ahval-i Ziraiye ve İktisadiye raporudur.³³ Bu rapora göre Diyarbakır ve diğer bölgelerin hava durumları, yağışları ve bu yağışların ürünler üzerine etkisi belirtilmişti. Rapora göre Diyarbakır'ın Merkez kazasında 50.000 dönüm arpa, 30.000 dönüm buğday ekilmişti. Belirtilen tarihte tahıl piyasası ise şu şekildeydi; kilo hesabıyla Buğday 18 ve ölçüğü 450 kuruş, arpanın ölçüğü 300-320 kuruş, ekmeğin okkası 30 kuruş, etin 40 kuruş, yapın 180 kuruştı. Tohumlar kalbur makinelerinden işleminden geçerek elde edilirdi. Bu şekilde 14.000 kilo buğday, 60.000 kilo arpa elde edilmişti. Aynı rapora göre Hakkâri'de yağmurlardan dolayı ziraat işleri yapılmamıştı. Buğdayın 16 kilosu 325, arpanın 16 kilosu 250 kuruş, darının 16 kilosu 170, ekmeğin bir okkası 32, etin kilosu 26, yağın kilosu 90 kuruştı. Hakkâri merkezde 1 kilo ekmek 25, etin kilosu 40 kuruştı. Ayrıca 9.000 kilo buğday elde edilebilmişti.

Aynı rapora göre Şanlıurfa'da bütün vilayete bol yağmur yağmıştı. Buğday ve arpa ziraatına devam edilmişti. Merkez kazasında buğdayın ölçüğü 36, arpanın 17, ekmeğin 30, etin 45, yağın 220 kuruştı. Bitlis'te bu tarihte ziraat durmuştu. Buğdayın bir kodu 500, arpanın kodu 350, ekmeğin kıyyesi 24, etin kıyyesi, yağın kıyyesi 130 kuruştı. Siirt'te ise arpa ve buğdayın ziraatına devam edilmişti. Ekmeğin kıyyesi 30-40, etin kıyyesi 35 ve yağın kıyyesi 100-150 kuruş arasında seyretmişti. Aynı rapora göre belirtilen tarihlerde Elazığ'da özellikle Keban kazasında kuraklık devam etmişti. Baskil kazasında 35.000 dönüm buğday, Çapakçur'da 1.500 buğday ve 500 dönüm arpa, Maden kazasında 6.000 dönüm buğday 200 dönüm arpa, Keban kazasında 500 dönüm buğday ve merkez kazasında 40.000 dönüm buğday, 18.000 dönüm arpa ekilmişti. Elazığ merkez kazasında buğdayın kilosu 26, arpanın 21, mısırın 24, darının 23, yağın 98, 24 kıyye etin 22, ekmeğin kilosu 24 kuruştı. Müfettişlik mıntikasının diğer bir vilayeti olan Van'da 27.9000 dönüme 697.000 kilo buğday ve 2.850 dönüme 57.000 kilo çavdar ekilmişti. Başkale kazasında 1.500 dönüme 375.000 kilo buğday, 650 dönüme 13.000 kilo çavdar ekilmişti. Erciş kazasında ise 3.000 dönüme 35.000 kilo buğday 4.000 dönüme 8.000 kilo çavdar ekilmişti. Gevaş kazasında 20.000 dönüme

33 BCA., Ahval-i Ziraiye ve İktisadiye Raporu, Fon Kodu 030-10-0-0/ Yer No 69-454-3. Tarih 28.12.1928.

500.000 kilo buğday, 2.500 dönüme 50.000 kilo çavdar ekilmişti. Vilayette buğdayın kilosu 20, arpanın 16, çavdarın 18, koyun etinin kilosu 50, keçi etinin 40 kuruş, peynirin 55, ekmeğin 17, fasulyenin 40 ve sucuğun 20 kuruştı.³⁴

Yazıya göre raporların hazırlandığı tarihte yağmur yağışlarının ortalama miktarı 25 mm'ye³⁵ ulaşmıştı. Diyarbakır merkezde 4.160 dönüm buğday, 2.500 dönüm arpa ekilmişti. Lice'deki ürünler ise nispeten fazlaydı. Rapora göre aralık ayı sonuna kadar hava muhalefeti olmazsa arpa ve buğday bu dönemde toplanılırdı. Bu tarihte olgunlaşmaya (alacalanan) başlayan tohumların toplam miktarı 24.046 kiloydu. Buğday ise 19.555 kilo araba tutarındaydı. Toplam 209.446 kilo buğday ile 86.046 kilo arpa elde edilmişti. Et fiyatı sabit, yağın fiyatı 200 kuruştı. Arpanın kilosu 20, yoncanın 17,5, ak darının 17,5, mercimek 30, nohut 22,5, burçak 30-35, ekmek ise 30 kuruştı.

Raporlarda öne çıkarılan müfettişlik bölgesinin önemli bir merkezi olan Elazığ'da bu dönemde yağın yağmurların miktarı 42 mm civarındaydı. Merkezde 24.11.1928 tarihinde 1 cm kalınlığında kar yağmış ve bazı ilçelerde ekinler kar altında kalmıştı. Aynı hafta Maden'de 2.825, Genç'te 8.070 dönüm buğday, Baskil'de 6.000 dönüm buğday ve 6.000 dönüm arpa, Çemişkezek'te 500, Keban'da 25 dönüm buğday ekilmişti. Diğer bölgelerde yağmur devam ettiği için ekin işi durmuştu. Rapora göre Keban'da ilk başlarda ekilip biçilmeyen ekinler son yağmurlar üzerine 3 cm yükselmışti. Kilo itibariyle Elâzığ merkezde buğdayın kıyyesi³⁶ 33, arpanın 27, etin 28, ekmeğin 25, yağın 117 kuruştı. Çemişkezek'te buğdayın kilosu 20, arpanın 15, etin 28, ekmeğin 22, yağın 80 kuruştı.

1928 yılında Genç'te buğdayın kilosu 25, arpanın 20, darının 15, ekmeğin 36, Çemişkezek'te buğdayın ve ekmeğin kilosu 25, arpanın 21, darının 20, Baskil'de ekmek 35, 1 kilo et 35, 1 kilo yağı 130 kuruştı. Keban'da buğdayın 28, ekmeğin 25, etin 22, yağın 120, Maden'de arpanın kilosu 25, darının 27, ekmeğin 23 kuruştı. Elâzığ merkezde 02.12.1928 tarihinde yağmurlar

34 BCA., 030-10-0-0/69-454- 3., s. 4-6.

35 1 m² yüzey üzerinde 1 mm yüksekliğindeki yağış, 1 cm² ye düşen 1 kg yağışa eşittir.

36 Tahıl ölçüleri birimi olan kile Anadolu'da yağın olarak kullanılırdı. Ancak bölgelere göre farklılıklar gösterirdi. Örneğin Diyarbakır kilesinin değeri yarım İstanbul kilesi kadardı. Ayrıca 1 Harput buğday kilesi 54 kıyye (69.228 kg), 1 Harput arpa kilesi 42 kıyyeydi (53.844 kg). Kile, Okka, Kıyye ve diğer ölçü birimleri için bk. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2005.

nedeniyle ekin işi durmuştu. Merkezde yağın kilosu 110, ekmeğin 28, etin 28, buğdayın 33, arpanın 28 kuruştı. Aynı rapora göre yağın yağışlardan belirtilen mustarip durum bir yana Bitlis'te bu tarihlerde kış ekini henüz sona ermişti. Tatvan'da 117.000 kilo güzlük buğday, 150.000 kilo çavdar, Ahlat'ta 80.000 kilo buğday elde edilmişti. Muş'ta ise 500.000 kilo buğday ve çavdar elde edilmişti. Aynı tarihli rapordan anladığımız kadarıyla belirtilen tarihlerde Hakkâri vilayetinde ekmeğin okkası³⁷ 35, etin 45 kuruştı ancak bu tarihte Hakkâri'nin diğer kazaları ile ilgili bilgi yoktu. Van vilayeti ile ilgili verilen bilgide bu tarihlerde yağın kar ve yağmurlar tarım ürünlerine ve hayvanlara zayıat vermişti.³⁸ Belirtilen haftada Diyarbakır'a kar düşmüş ve 15 cm'yi bulmuştu. Sıcaklığın haftalık ortalaması -7 ile +9 derece arasındaydı, yağmur ve kar nedeniyle ekin ekme durmuştu. Ancak ekinlerin durumu memnun edici düzeydeydi ve hububat ile gıda fiyatlarında değişim yoktu. Elazığ'ın Palo ve Maden kazalarından başka diğer ilçelerine kar yağmamıştı, Ovacık kazasında ise ekin iki metre kar altında kalmıştı. Mazgirt kazasında ise belirtilen tarihte buğdayın kilosu 30, arpanın 25, ekmeğin 28, etin 35 kuruştı. Keban'da; ekmeğin kilosu 30, etin 24, yağın 120 kuruştı. Maden kazasında; buğdayın 33, arpanın 27 kuruş, Çemişkezek'te; ekmeğin 29, arpanın 24, etin 27 kuruştı. Palo'da; buğdayın 20, Elâzığ merkezde ise; buğdayın 33, arpanın 22 etin 33, ekmeğin 28, yağın 115 kuruştı. Diğer kazalardaki gıda ve hububat fiyatlarında değişim yoktu. Raporun yazıldığı sıralarda Hakkâri'de toprak karla örtülüydü ve hububat ve gıda ürünlerinde herhangi bir değişim yoktu.

Bu dönemde Van'da kar fazla miktarda yağmıştı. Ancak tahıl ürünlerine ve hayvanata zararı yoktu ve fiyatlarda değişim bulunmuyordu. Siirt'te de şehir merkezi ve diğer kaza merkezleri karla kaplı olduğundan ekip ve biçme işi durmuştu. Bu durumdan dolayı tahıl piyasası sürekli artmıştı. Bundan dolayı şehrin tahıl ürünleri ve gıdası halka ancak sekiz ay yetebileceği hesaplanmıştı. Bu hesaplama yoluna çıkarak ilgili müfettişlik uzmanları tarafından halkın zor durumda kalmaması için Ziraat Bankasından tedbir amaçlı yardımlar alınması gerektiği önerilmişti. Şehirde belirtilen yılda sonbahar ekin miktarı 340.000 dönüm buğday, 233.000 dönüm arpadan ibaretti.

Örneğin Siirt merkezde buğdayın kilesi³⁹ 550-600, arpanın 380-400, etin okkası (45-50), yağın (130-150) kuruştı. Kaza merkezlerinde ise bu fiyatlar

37 Anadolu'da 1 okka=1.282945 kg'a eşitti. Bk. Taşkın, *age.*, s. 68.

38 BCA., 030-10-0-0/69-454-3., s. 2-3.

39 Bk. Taşkın, *age.*, s. 63.

%20-%30 daha ucuzdu. Fiyatlara bakıldığında aynı tarihlerde Müfettişliğin diğer şehir merkezlerindeki raporlara göre farklılıklar göze çarpar. Bu durum yerinde çözüm politikalarıyla halledilmeye çalışılırdı. Şanlıurfa'da ise aynı tarihlerde merkez ve kazalarda müfettişliğin diğer kısımlarına nazaran havalar güneşli ve yağmurlu geçmiş bu durum ekinlere fayda sağlamıştı. Bütün vilayette belirtilen haftada 71.500 kilo buğday ve 27.000 kilo arpa ekilmişti. Tahıl ve gıda alım fiyatlarında değişim yoktu.⁴⁰

1928 yılındaki haftalık raporlardan bir diğerinde Diyarbakır'da ekinlerin durumundan bahsedilmişti. Raporda belirtene göre haftalık olarak 10.000 dönüm arpa ve 5.000 dönüm buğday ekilmişti. Buğdayın ölçüğü 350 kuruştı. Gıda fiyatlarında ise değişim yoktu. Mardin'de ise merkez ve kazalarda muhtelif mahallere yağmurlar yağmış ve merkezi kazada 9.600 dönüm buğday, 4.500 dönüm arpa, Savur kazasında 1.250 dönüm buğday, 600 dönüm arpa, 550 dönüm mercimek, 350 dönüm nohut, Cizre'de 700.000 dönüm burçak, Dirik'te 300 dönüm buğday, 200 dönüm arpa, Nusaybin'de 800 dönüm buğday, 400 dönüm arpa ekilmişti. Diğer kazalarda ekin ekilmemişti. Rapora göre Mardin'de gıda fiyatları ise şu şekilde verilmişti; Merkezde ekmek 38, et kilo 40, yağ 200, Buğday 32, Arpa 21 kuruş, Midyat'ta; ekmek 25, ot 30, buğday 33, arpa 20, Savur'da ekmek 25, et kilo 37, Gercüş'te ekmek 18, et kilo 25, Cizre'de ekmek 26, et kilo 30, yağ 180, buğday 32, arpa 28, Nusaybin'de; ekmek 28, et kilo 45, yağ 225, buğday 23, arpa 17 kuruştı.

Van'da ise havaların soğumasından dolayı donma olaylarından bahsedilmişti. Fazla miktarda yağın kar nedeniyle don olayı yaşanmıştı ancak yetiştirilen ürünlere pek zararı dokunmamıştı ve fiyatlarda değişiklik meydana getirmemişti. Elazığ'da ise toprak karla örtülüydü ve Hakkâri gibi Elazığ'da da ekip biçme olayları kar ve kış nedeniyle durmuştu. Şanlıurfa'da hava durumlarından bahsedilerek yağın yağmurların ürünlere faydalı olduğundan bahsedilmişti. Şanlıurfa merkezde 30.000 kilo buğday, 20.000 kilo arpa, Suruç'ta 13.000 kilo buğday, 7.000 kilo arpa, Birecik'te: 8.000 kilo buğday, 15.000 kilo arpa, Viranşehir'de 5.000 kilo buğday, 2.250 kilo arpa, Hilvan'da 30.000 kilo buğday, 2.000 kilo arpa ekilmişti ve daha fazla buğday, arpa ve sebzenin ekilecek olmasından bahsedilmiş fiyatlarda ise bir değişiklik olmadığından bahsedilmişti.⁴¹

40 BCA., 030-10-0-0/69- 454- 6.

41 BCA., 030-10-0-0/69-454-7.

Haftalık raporların bir diğerinde ise Diyarbakır'da yağın yağmurlardan bahsedilerek yağın yağmurun miktarının haftalık olarak 21,8 mm olarak verilmişti. Sıcaklık derecesi ise 1.5 ile 8 derece arasındaydı. Ekinlerin ise memnuniyet verici olduğunu belirtip haftalık olarak 6.000 dönüm arpa ve 3.500 dönüm buğday ekildiği belirtilmişti. Mardin merkezde 1.500 dönüm buğday, 900 dönüm arpa, Dirik'te 1.200 dönüm buğday, 800 dönüm arpa ekilmişti. Gıda fiyatları ise aynıydı. Şanlıurfa merkezde 15.000 kilo buğday, 14.000 kilo arpa, Birecik'te 1.700 kilo buğday, 10.000 kilo arpa, Hilvan'da 3.000 kilo buğday ve 2.000 kilo arpa, Yaylak'ta 800 kilo buğday, 500 kilo arpa, Viranşehir'de 2.000 kilo buğday, 850 kilo mercimek ekilmişti. Tahıl ve gıda fiyatlarında değişiklik yoktu. Raporda belirtilene göre Bitlis'te her taraf karla kaplı olduğundan ilkbahara kadar ziraî faaliyet olmayacaktı. Şehirde şekerin okkası 110, petrolün 83, kömürün 7 kuruştı.⁴²

1928 yılındaki haftalık raporlardan bir diğerine göre belirtilen haftada Mardin'de kar ve yağmur yağmaya devam etmişti. Bundan dolayı ekip-biçme işlemi yapılmamıştı. Fiyatlarda ise değişim yoktu. Bu durum Van'da da aynıydı. Hakkari'de de toprak karla örtülüydü. Fiyatlarda değişim yoktu. Bitlis ve Siirt'ten herhangi bir bilgi verilmemişti. Aynı rapora göre Diyarbakır'da kar ve yağmur yağmaya başlamıştı, yağın yağmurun miktarı ise ortalama 0,5 mm'di. Aynı hafta 12.000 dönüm buğday ve 3.000 dönüm arpa ekilmişti. Buğdayın ölçüğü 3,75, arpanın ölçüğü 2,75, kömürün kilosu 5, şekerin 60, petrolün kilosu 50 kuruştı. Ekmek ve et fiyatlarında değişim yoktu. Şanlıurfa'da bu hafta zarında yağın kardan ötürü ekip-biçme işine ara verilmiş ise de yağışların ekinlere faydası olmuştu. Tahıl piyasasında değişiklik olmadığını belirtip şekerin kilosunun 60, petrolün 40, kömürün 8 kuruştı. Elazığ'da bu mevsimde toprak karla örtülüydü, Elâzığ merkez ve diğer ilçelerinin tahıl ve gıda ile diğer ürünlerinin kg ve kuruş üzerinde fiyatı Tablo 1'de gösterildiği gibiydi.⁴³

Tablo 1: Elâzığ ve İlçelerinin Gıda ve Diğer Ürünlerinin Kuruş ve Kg üzerinden Değeri (1928)

Yer	Ekmek	Et	Yağ	Şeker	Petrol	Kömür	Odon	Buğday	Arpa	Mısır	Darı
Merkez	42	39	115	80	62	7	2	32	27	26	20
Çapakçur	17	22	80	80	80	-	0.25	21	19	-	-

⁴² BCA., 030-10-0-0/69-454-8.

⁴³ BCA., 030-10-0-0/69-454-9.

Genç	35	30	150	75	60	8	-	30	25	-	20
Ovacık	-	-	-	120	90	-	-	-	-	-	-
Keban	30	33	120	85	75	-	-	35	-	-	-
Pertek	-	-	-	93	75	3	-	-	-	-	-
Çemişkezek	-	-	-	110	90	-	-	-	-	-	-
Palo	27	-	105	85	-	3	-	31	27	-	28
Maden	-	-	-	75	-	-	-	33	27	-	27
Pasker	-	-	-	93	75	-	-	-	-	-	-

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-9.

1929 yılından itibaren verilen raporlarda birtakım değişiklikler meydana gelmişti. Verilen raporlar “Birinci Umûmî Müfettişlik Mıntıkası Dahilindeki Vilayetlerin Zirai Vaziyetleri Hakkında Mezkûr Müfettişlikten Alınan 13/6/1929 Tarih ve 25/577 Numaralı raporun suretidir” başlığı altında verilmeye başlanmıştı. Rapora göre haziran ayları başında yağmurların tesiri ile telgraf hatları bozulduğundan rapor alınamamış ve başkente bildirilememişti. 13 Haziran 1929 tarihli rapora göre Diyarbakır’da iki haftadır yağın yağışların toplam miktarı ortalama 5 mm’ydi. Sıcaklık derecesi en fazla, 29, 35-25,4 derece, en az 19,30-18- 4- 11,4 dereceden ibaretti. Raporda belirtilene göre vilayetin ziraatının genel görünümü memnun ediciydi. Arpa ve buğday hasatına raporun yazıldığı hafta başlanmıştı. İlk arpa mahsulü ise 4 Haziran 1929 tarihinde pazara gelmişti. Arpa hasatı bire 25 gerçekleşmişti. Buğday hasatı ise bire 20 beklenmişti. Köylü ise hasat durumunun bereketli geçmesinden memnun olmuştu. Buğdayın ölçüğü “330-350”, arpa “150-160” kuruştı. Diğer tahıl ve gıda fiyatlarında değişiklik yoktu.

Elâzığ hakkında bilgi veren aynı tarım raporlarında doğal afetlerin neden olduğu durumlara da yer verilmişti. Verilen bilgiye göre vilayetin bazı yerleri sürekli yağmurların tesiri ile hasara uğramıştı. Baskil’de 3 saat yağın şiddetli yağmur sellere neden olmuş Maşar adlı nahiyenin Afat köyünü sel basmış ve 32 evden 17’sini tamamen ve 7’sini kısmen tahrip etmişti. 92 nüfus evsiz kalmış ve vilayetçe icap eden yardım İki hafta zarfındaki gıda, tahıl ve diğer ürünlerin fiyatları kuruş cinsinden Tablo 2’de belirtildiği gibiydi.⁴⁴

⁴⁴ BCA., 030-10-0-0/69-454-30., s. 2.

Tablo 2: Elâzığ ve İlçelerinin Çeşitli Ürünlerin Kuruş Cinsinden Değerleri (1929)

	Buğday	Darı	Arpa	Ekmek	Et	Yağ	Şeker	Gaz	Kömür	Mısır
Merkez	27	26	20	26-28	46	110	75	67	6	25
Maden	30-32	25	25	-	-	-	70-75	60	-	-
Genç	22	13	12	25	30	55	70-75	55	-	-
Keban	30	-	-	30	40	80	80-90	80	-	-

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/ 69-454-30.

Tablo 3: Mardin ve İlçelerinin Gıda ve Tahıl Ürünlerinin Kuruş Cinsinden Değerleri (1929)

	Ekmek	Et	Buğday	Yağ	Arpa	Şeker	Petrol	Kömür
Mardin	13-19,50	25	20	110	11	70	90	4
Nusaybin	20	30	22	120	17	65	50	8
Midyat	25	30	22	120	17	70	55	1
Cizre	18	28	10	110	8	85	105	7
Savur	25	30	22	120	16	70	55	1
Gercüş	12	30	15	100	10	85	100	3
Derik	18	25	22	120	15	80	50	2

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-30.

Şanlıurfa'da dolu ve yağmur yağışları belirtilen tarihte vilayetin etrafındaki bahçelere ve şehrin kuzeydoğusuna zarar vermişti. Merkezde "450", Birecik'te "280" kg akdari ekilmişti. Mardin'in Savur ve Nusaybin'den ayrı olarak diğer kazalarda ekin ekme ve hasat yapılmaktaydı. Gıda ve tahıl ürünlerinin fiyatları kuruş cinsinden değerleri Tablo 3'te gösterildiği gibiydi. Aynı raporda Van'da da faydalı yağışların olduğunda bahsedilmektedir. Darı ekinine devam edilen Van'da benzinin litresi 90, ekmeğin kilosu 16, Et 50, keçi eti 40, şeker 90, petrol 55, Odun 2, Kömür 8, Buğday 17, Arpa 14 kuruştı. Ziraat harklarının (su yolları) ise temizliğine devam ediliyordu. Belirtilene göre raporun sunulduğu tarihe kadar 100 km hark temizlenmişti.⁴⁵

Birinci Umumî Müfettişlik 'ten gönderilen 29/06/1929 tarih ve 141/616 numaralı tarım raporuna göre Diyarbakır'da Haziran'ın son haftası artık buğday olgunlaşmıştı. Çeltik, mısır, darı ve diğer tarım ürünlerinin gelişimi de çok iyiydi. Buğdayın ölçüğü 275-280, arpanın 150 kuruştı. Aynı raporda Elâzığ merkeze 15 mm kadar yağmur yağmıştı. Tahıl ve diğer ürünlerin

⁴⁵ BCA., 030-10-0-0/69-454-30., s. 3.

fiyatları kuruş cinsinden değerleri Tablo 4'te belirtildiği gibiydi.

Tablo 4: Elazığ ve İlçelerinde Tahıl ve Diğer Ürünlerin Kuruş Cinsinden Fiyatları (1929)

	Buğday	Arpa	Darı	Ekmek	Et	Yağ	Şeker	Petrol	Kömür
Genç	30	25	25	35	30	55	90	65	-
Pertek	-	-	-	35	-	-	95	70	3
Maden	25	20	22	-	-	-	80	60	-
Merkez	24	14	26	27	56	110	75	67	6
Çabakçur	27	5	15	-	-	-	80	60	-

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-32.

Elazığ'da meydana gelen sellerden dolayı İzolu nahiyesinin Kadıköy'deki ekinlerinden altmış yedi dönümlük mısır, sekiz dönümlük buğday ve arpa ve Höyük köyünde de sekiz dönüm sahasında buğday, arpa ve darı ekinleri işe yaramaz hale gelmişti. Bu zarardan ötürü müfettişlik görevlileri gereken önlemleri almış ve kendilerine bir miktar tohumluk göndermişti. Aynı raporda belirtilene göre Şanlıurfa'da da yağışlar ilkbahar ve yazlık ürünleri olumlu etkilemişti. Birecik'te 15 dönüm akdarı, Siverek'te 420 dönüm pirinç, 290 dönüm kızıldarı, 270 dönüm susam, 150 dönüm mısır, 150 dönüm pamuk ekilmişti. Bu ürünlerin ve diğer gıda ve gerekli ürünlerin kuruş cinsinden fiyat listeleri Tablo 5'te gösterildiği gibiydi.⁴⁶

Tablo 5: Şanlıurfa ve İlçelerinin Tahıl, Gıda ve Diğer Ürünleri Kuruş Cinsinden Değerleri 1929

	Buğday	Arpa	Ekmek	Et	Yağ	Şeker	Petrol	Kömür
Merkez	9	6	12	45	140	65	40	5
Siverek	15	8	15	35	135	85	32	5
Birecik	12	8	14	75	120	50	45	4
Viranşehir	17	10	16	30	120	60	45	6
Hilvan	15	10	15	35	135	85	32	5

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-30.

Ağrı'da aynı hafta yağışlar ekili ürünleri olumlu etkilemiş ve ilkbahar ekip-biçme işlemlerine son verilmişti. 1929 senesinde elde edilen ürünler geçen seneye göre Mardin'de daha iyiydi. Tahıl fiyatları ise günden güne inmişti.

⁴⁶ BCA., 030-10-0-0/69-454-32., s. 2.

Buğday 20, arpa 15, ekmek 20, et 35, petrol 60, kömür 15, şeker 115 kuruştı. Mardin'de ise aynı dönemde sadece Savur'a bir miktar yağmur yağmıştı. Tahıl, gıda ve diğer ürünlerin fiyatları Tablo 6'da gösterildiği gibiydi.⁴⁷

Tablo 6: Mardin ve İlçelerinde Kuruş Cinsinden Fiyatlar 1929.

	Ekmek	Et	Yağ	Buğday	Arpa	Şeker	Petrol	Kömür
Merkez	19	45	110	20	11	80	55	4
Derik	19	-	140	17	8	80	80	1
Savur	15	35	-	22	16	60	55	1
Nusaybin	11	30	175	15	7	80	70	2
Gercüs	12	30	200	15	10	85	100	3
Midyat	25	30	190	22	16	70	55	1
Cizre	8	28	110	10	8	85	105	6

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-32.

Birinci Umûmî Müfettişliğin 05.08.1929 tarihli aylık 170/701 numaralı raporuna göre Diyarbakır'da bir aydan beridir yağmur yağmamıştı. Sıcaklık 45 dereceye kadar yükselmişti. Şehir dahilindeki tahılın hasat ve harmanına devam edilmişti. Yazlık ürünlerin gelişimi ise çok iyiydi. Darıdan elde edilen ürün bire elliydi. Ürünlerin piyasa fiyatları ise düşmüştü. Buğdayın kilosu 8.5-10, arpa 5 kuruştı. Aynı rapora göre Mardin'de yağış yoktu. Hasat ve harmanlara ise bu aylarda devam edilmişti. Yiyecek fiyatları kuruş cinsinden Tablo 7'de belirtildiği gibiydi.

Tablo 7: Mardin ve İlçelerinde Tahıl ve Gıda ile Diğer Ürünlerin Kuruş Cinsinden Değerleri 1929.

	Ekmek	Et	Yağ	Buğday	Arpa	Şeker	Petrol	Kömür
Merkezde	19	50	120	20	11	80	55	3
Derik	15	40	140	12	7	85	80	1
Savur	13	35	150	22	10	60	55	1
Nusaybin	11	30	170	15	7	80	70	2
Gerçüş	12	30	100	15	10	85	100	3
Midyat	25	30	190	22	10	70	55	1
Cizre	18	28	110	10	8	85	105	6

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454-32.

⁴⁷ BCA., 030-10-0-0/69-454-32., s. 2.

Van'da ise ziraat vaziyeti çok iyiydi. Fiyatlarda azalma vardı. Bitlis'te elde edilen mahsul bereketliydi bundan dolayı geçen seneye göre belirtilen yılın ürünlerinde %30 artış vardı. Elazığ'da hasat yeni yapılıyordu. Tahıl fiyatlarında büyük azalma olduğu belirtilmişti. Kilo cinsinden buğday 13, arpa 9, şeker 68, ekmeç 14, et 25, yağ 110, petrol 67, kömür 6 kuruştı.⁴⁸ Şanlıurfa'da bu dönemde hasat son bulmuştu ve sonbahara kadar ara verilmişti. Hububat piyasası ise değişmemişti. Kilo cinsinden buğdayın 12, arpa 10, ekmeç 14, et 70, yağ 120, şeker 55, petrol 45, kömür 7 kuruştı. Ağrı'nın Tuzluca kazasında 06.07.1929 tarihinde düşen doludan ekinler hasara uğramış ve 5 ev sel nedeniyle yıkılmıştı. Mahsul geçen seneye göre iyiydi. Ekmeğin okkası 20, şeker 90, yağ 110, petrol 60, kömür 15 kuruştı.⁴⁹

03.09.1929 tarih ve 2692/795 rapordan anlaşıldığı kadarıyla hasat mevsiminden dolayı vilayetlerde harman kaldırılıyordu. Bu sene bazı vilayetlerde bire yedi bazılarında bire on ve bire on beş alınmıştı. Toprak sahipleri ziraat vaziyetinden memnundular. Mahsulatın fazlalığı piyasanın düşmesi ve bilhassa ekmeç, buğday, arpa, darı gibi ziraat ürünlerinin tamamında fiyat düşmesi beklenmişti. Müfettişliğin bazı bölgelerinde ise yeniden arpa, buğday ekimine başlanacağı bildirilmişti. Aynı rapora göre sadece hububatta değil sebze de bolluk memnun etmişti.

Elâzığ merkezde kilo itibariyle buğday 13, arpa 8, şeker 68, ekmeç 14-25, et 25, yağ 110, petrol 67, kömür 6 kuruştı. Diğer kazalarda da fiyatlarda düşüş görülmüştü. Genellikle vilayette mahsul bire ondu. Üzüm meyvesi ise henüz olgunlaşmamıştı. Üzüm mahsulü raporun yazıldığından sonra ki yirmi güne kadar piyasaya sürülecekti. Ağrı'da bu dönemde çiftçi hasat ve harmanına devam etmiş ve ürünlerin geçen seneye göre daha iyi olduğu bildirilmişti. Hububat piyasası ise düşmüştü, buğdayın kodu 100, arpanın 60 kuruştı. Ekmeğin okkası 15, şekerin 90, yağın 100, petrolün 60, kömürün 15 kuruştı.⁵⁰

02.11.1929 tarih ve 269/990 numaralı raporun verdiği bilgilere göre Diyarbakır'da belirtilen tarihte harman devam ediyordu. Hububat piyasası ise dikkat çekici bir şekilde ucuzlamıştı. Sıcaklık derecesi ise 10-23 derece arasındaydı. Şanlıurfa'nın Birecik, Siverek kazalarında yağmur yağmış, Harran'da ise arpa ekimine başlanmıştı. Hububat piyasasında ucuzluk

48 BCA., 030-10-0-0/69-454-33, s. 2.

49 BCA., 030-10-0-0/69-454-33, s. 3.

50 BCA., 030-10-0-0/69-454-34, s. 1.

hakimdi. Mardin'de ziraat durumunda bir değişiklik yoktu ve piyasada ucuzluk hakimdi. Raporun belirttiğine göre Ağrı'nın Müsis nahiyesinde yağın yağmurlardan Odakent karyesi üzerinde çadırlarda oturan Bomalı aşireti ahalisi zarar ve ziyana uğramıştı. Sinek yaylasında 28 koyun sular altında kalmıştı. Karakoyunlu, Aliköse ve bazı diğer civar karyelerde 1.500 dönüm arazi sulardan harap hale gelmişti. Hububat piyasasında ise fiyatlar düşme eğilimindeydi ve mahsulat iyiydi.⁵¹

04/12/1929 tarih ve 4180/7072 numaralı rapora göre Diyarbakır'da yağmurlar ziraata çok faydalı olmuştu. Raporun yazıldığı tarihe kadar toplam 42.804 dönüm arazi ekilmişti. Odun ve kömür fiyatları eski fiyatını korurken tahıl ve gıda fiyatlarında düşüş söz konusuydu. Elazığ'da ise sonbahar ekinleri sona ermişti. Fiyatlarda bir değişiklik yoktu. Aynı tarihlerde Şanlıurfa'da 14.583 dönüm ekilmişti. Bol ve faydalı yağmurlar yağmıştı ve piyasa eski halini muhafaza etmişti. Bayezid'e ise 4 cm kalınlığında kar yağmış ve sonbahar ekini işlerine devam edilmişti. Müfettişlik bölgesinde genel olarak kış mevsimi nedeniyle tahıl piyasası yükselmişti.⁵²

Birinci Umûmî Müfettişlik tarafından 08.01.1930 tarih ve 73/15 numaralı raporuna göre Diyarbakır'da 1929 yılının Aralık ayında 166.199 kg buğday ve 10.137 kg arpa ekilmiş ve 7.760 kg buğdaydaki sürme ve rastık⁵³ hastalıklarına karşı göz taş ile ilaçlanmıştı. Buğdayın kilosu 6, arpanın 3.5 kuruştı. Elazığ'da 23/12/1929 tarihinde 36 mm civarında su oluşturan kar ile yağmur yağmıştı. Merkezde kg itibari ile buğday 7, arpa 6, et 38, yağ 100, petrol 55, ekmeç 5-12, şeker 68, kömür 4 kuruştı. Şanlıurfa merkezde 39.980 dönüm buğday ve 10.320 dönüm arpa ve Birecik'te 5.000 dönüm buğday ve 3.200 dönüm arpa ve Suruç'ta 300 dönüm buğday ve 666 dönüm arpa ve Yayık'ta 8.000 dönüm buğday ve 7.000 dönüm arpa ve Harranda 6.000 dönüm buğday ve 9.000 dönüm arpa ve Hilvan'da 20.000 dönüm buğday ve 15.000 dönüm arpa, Siverek'te 800 dönüm buğday ve 500 dönüm arpa, Viranşehir'de 800 dönüm buğday, 350 dönüm arpa ve 80 dönüm mercimek ekimi yapılmıştı. Beyazıt'ta buğdayın kodu⁵⁴ 100, arpanın 10, ekmeçin okkası 5-12, et 25, şeker 100, petrol 60 kuruştı.

51 BCA., 030-10-0-0/69-454-35, s. 1.

52 BCA., 030-10-0-0/69-454-37, s. 1-2.

53 Buğday ve arpalarda oluşabilen sürme ve rastık hastalıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "Buğday ve Arpa Hastalıkları", *Zirai Mücadele Teknik ve Talimatları*, <https://bku.tarimorman.gov.tr>. Son erişim tarihi. 27.04.2022.

54 Genelde Doğu Anadolu bölgesinde kullanılan yerel ağızda kot ya da god diye anılan ağırlık-hacim ölçü birimidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Taşkın, *age.*, s. 63.

1930 Ocak ayının ilk haftasında Diyarbakır piyasasında satış gören gıda, tahıl ve diğer ürünlerin fiyatları ise şu şekildeydi: Yerli un 11 kuruş, buğday 6, arpa 4, mısır 6, ak darı 3, karışık 5, kızıl darı 2, beyaz nohut 7, siyah nohut 5 kuruş ve 50 cm?, mercimek 14, burçak 5, susam 19, keten tohumu 17, ham bulgur 8, işlenmiş buğur 9, döğme 10, pirinç 21, kuru üzüm 1: 23 kuruş, kuru üzüm 2: 18 kuruş, Malatya eşbabiyesi (Kuru kayısı) (aşma) 22, Harput eşbabiyesi 18, kuru fasulye 18, patates 10, kabuklu ceviz 1.000 adedi 140, ceviz içi 40, Antep fıstığı 160, tatlı badem içi 80, acı badem içi 22, Kilis zeytin yağı 80, iç yağı 50, terbiyeli Dirik zeytin tanesi 30, adi zeytin 16, Ayvalık 80, bal 60, üzüm pekmezi 1. kalite 15, üzüm pekmezi 2 kalite 12, şekerli tahin helvası 65, üzüm pestili 1. kalite 25, üzüm pestili 2. kalite 18, sade yağ 120-125, pestil sucuğu 1. kalite 55, pestil sucuğu 2. kalite 45, Anason 1. kalite 60, Anason 2. kalite 18, balmumu 80, kitre 18, mazı 33, antuf? 12, pamuk 50 cm 52 kuruş, ham barsak 35, ay yıldız markalı gaz sandığı 1150, çiçek markalı gaz sandığı 1150, deve markalı gaz sandığı 1090 kuruş, ipek 1 kg 1.400, kesme şeker 1 kg 60 kuruş, toz şeker 1 kg 55 kuruş, 1 kg kahve 160, 1 kg çay 325 kuruş, 1 kg Antep sabunu 65-70 kuruş, 1 kg ekmek 8, 1.000 adet banya 10, 1 kg soğan 5, koyun eti 50, çepit⁵⁵ 45, sığır 33, kavurma 90, pastırma 90, kaşar peyniri 165, yerli tuzlu peynir 105, süt 18, yoğurt 18, 100 adet yumurta 140, 1 kg tuz 17, kömür 4, 50 cm odun 1 kuruştur.⁵⁶

Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinden gönderilen 11.02.1930 tarih ve 512/169 numaralı ziraat raporuna göre belirtilen tarihte Muş'ta çok fazla kar yağmış ve ekip-biçme işlemi durmuştu. Muş ve kazalarının piyasa durumu ise Tablo 9'da gösterildiği gibiydi.⁵⁷

55 Yufkadan yapılan, sac üzerinde pişirilen, içine tereyağı veya margarin sürülüp, peynir veya lor konularak dürüm biçiminde yenen hamur işi yiyecek.

56 BCA., Fon Kodu 030-10-0-0/69-454-38, s. 1-5.

57 BCA., Fon Kodu 030-10-0-0/69-454-40, s. 2.

Tablo 9: Muş ve Kazalarının Şubat 1930'da Kuruş Cinsinden Tahıl ve Gıda Fiyat Listesi

Yer	Petrol	Şeker	Kömür	Buğday	Arpa	Ekmek	Et	Yağ
Merkez	75	75	9	8	5	12	25	80
Mutki	80	85	2	12	9	14	30	80
Malazgirt	80	100	5	9	8	10	25	100
Bitmiş	70	50	3,5	9	8	13	31	70
Bulanık	75	100	8	6	5,5	19	25	90
Varto	60	85	-	8	6	10	18	75
Sason	-	100	-	11	-	15	35	95
Çapakçur	70	70	2	10	15	15	30	75
Genç	55	80	5	10	10	10	25	80

Kaynak: BCA., Fon Kodu 030-10-0-0/69-454-40.

Aynı rapora göre Şanlıurfa'da yağmurlar yağmış ve ekin fayda görmüştü. Arpa ve buğday ekimi ise yeniden yapılacaktı Şanlıurfa ve kazalarının tahıl ve gıda ürünlerinin kuruş cinsinden fiyatları Tablo 10'da gösterildiği gibiydi.⁵⁸

Tablo 10: Şanlıurfa ve Kazalarının Şubat 1930 Yılı Tahıl ve Gıda Fiyat Listesi

Yer	Buğday	Arpa	Ekmek	Et	Yağ	Şeker	Petrol	Kömür
Merkez	8	5	12	30	135	65	40	5
Birecik	9	5	13	60	140	60	35	5
Suruç	7	3	9	50	140	43	42	5
Yaylak	8	4	15	50	180	80	45	4
Harran	8	5	12	30	135	65	40	6
Silvan	5	4	10	36	148	76	50	12
Siverek	6	4,5	6,5	27	127	63	42	4
Viranşehir	8	6	12	35	110	55	45	4

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-454- 40.

Birinci Umûmî Müfettişliğin 09/04/1930 tarih ve 1415/413 numaralı ziraat raporuna göre Nisan yağmurları tam ve zamanında yağmıştı bu durum mahsule olumlu yansımıştı. Bu olumlu durum tahıl mahsulünün piyasasının düşmesine de sebep olmuştu. Diyarbakır'da buğdayın kg fiyatı 8 kuruş, arpanın ise 45 kuruştü. Raporun belirttiğine göre 08/02/1930 tarihinde Elazığ'da saat 07.00-08.00 saatleri arasında bir deprem meydana gelmişti.

Elâzığ merkez nahiyesine bağlı Sarıkamış köyünde dört hane harap olmuş, can kaybı ise olmamıştı. Çeşitli tarihlerde yağın yağmurlar ürünleri olumlu etkilemiş ve hububatın fiyatlarında düşüş meydana getirmişti ayrıca mahrukat, şeker, petrol gibi çeşitli ürünlerin fiyatlarında da düşüş gözlemlenmişti. Şanlıurfa'ya aralık ayında iyi miktarda yağmur yağmıştı. Bazı kazalarda arpa, buğday, bakliyat, kendir, darı, mısır ekimi planlanmıştı. Şanlıurfa merkezinde 19.150, Yaylak kazasında 15.000, Siverek'te 50.300, Viranşehir'de 450 dönüm arpa ve Şanlıurfa şehir merkezinde 9.000, Yaylak'ta 10.000, Harran'da 8.000, Hilvan'da 20.000, Siverek'te 67.500 dönüm buğday ve merkezde 1.000, Yaylak'ta 200, Hilvan'da 5.000, Siverek'te 13.000, Viranşehir'de 140 dönüm mercimek ve Yaylak'ta 5.000, Siverek'te 800, Viranşehir'de 100 dönüm burçak ve Viranşehir'de 30 dönüm nohut ekimi yapılmıştı. Et gibi ihtiyaç duyulan ürünlerin fiyatlarında ise değişiklik olmamıştı. Aynı dönemde Mardin'de ocak ve şubat aylarında kar ve yağmur yağmamış ve ziraat yapılmamıştı. Piyasada ucuzluk vardı. Nisan ayında yağmurlar yağmaya başlamış ve ekinlere olumlu yansımıştı. Van'da ise tahıl ve hayvanlarda hastalık yoktu ve ürünler için iyi denilebilecek yağmurlar yağmıştı. Siirt, Bayezid, Hakkâri vilayetlerinden ise herhangi bir bilgi verilmemişti.⁵⁹

I. Umûmî Müfettişliğin en önemli raporlarından birisi de 1932 yılında hazırlanmıştı. Rapor bölgenin tarım ve meyvecilik durumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Aralık ve ocak ayları arasında yaklaşık bir seneyi kapsayan raporda ekinler, elde edilen gelirler ve yağışlar hakkında bilgiler özet şekilde verilmişti. Raporda belirtilene göre Diyarbakır, Urfa, Mardin, Elâzığ ve Muş gibi vilayetlerin fevkalade verimli ve düz ovalarında geniş miktarda hububat ziraatı yapılırdı. Ancak 1931 yılında havaların elverişsizliğinden ve bundan dolayı oluşan kıtlıktan ötürü elde edilen hasılat önemli derecede azalmış Harran ovasının bütün ürünleri zayi olmuştu. Bir senelik yağış miktarı Şanlıurfa'da 220, Diyarbakır'da 216, Elazığ'da 150, Bitlis'te 708, Siirt'te 549 ve Ağrı'da 270 m/m olarak tespit edilmişti. Kuraklığın tahribatından en fazla etkilenen vilayetler ise sıra itibariyle Urfa, Elâzığ ve Diyarbakır'dı. Mayıs ayında Mardin, Siirt ve Ağrı civarında fındık büyüklüğünde düşen doludan bağların yaprak ve filizleriyle badem, elma ve armut gibi bazı meyve ağaçlarının çiçek ve meyveleri zarar görmüştü. Diyarbakır'da en düşük sıcaklık şubat ayında -17 ve en yüksek sıcaklık derecesi temmuz ayında +43 derece kaydedilmişti.⁶⁰

59 BCA., 030-10-0-0/69-454-40., s. 2-5.

60 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 1.

Hayvancılık ve tahıl ziraatından sonra bölgenin en önemli üretimini bağcılık ve meyvecilik teşkil ederdi. Mardin, Siirt, Diyarbakır, Urfa ve Elâzığ vilayetlerinde yemeklik ve şaraplık olmak üzere gayet nefis üzüm yetiştirilir ve hasılat miktarı önemli yer tutardı.⁶¹ Yıllık yaş ve kuru üzümün toplam miktarı Şanlıurfa'da 25.653.700, Mardin'de 9.440.000 kg civarındaydı. Mardin, Midyat, Gercüş ve Savur kazalarıyla Diyarbakır vilayetinin Osmaniye kazasında üç seneden beri kuru üzüm imaline önem verilmişti. Bağcılık için önemli yer teşkil eden Osmaniye kazasında sekiz üretici tarafından yapılan yıllık şarap miktarı 6.770 kg olup bunun bir kısmı fiçılarda ve bir kısmı adi küpler içinde elde edilirdi.⁶²

Bayezid vilayetinin yazlık ve kışlık elmalarıyla sarı kırmızı renkteki erikleri, Elâzığ ve Bitlis'in elma ve armutları, Diyarbakır'ın⁶³ şeftalisi, Mardin'in erikleriyle kabuksuz cevizleri, Şanlıurfa'nın narı beğenilirdi. Meyveler genellikle yaş olarak tüketilirdi. Bundan başka Mardin'in Derik kazasında 105.700 ve Siirt'in Fındık nahiyesinde 3.400 kadar zeytin ağacı vardı. Siirt'in zeytin ağaçları tamamen yabani oldukları halde Derik kazasının ağaçları aşıllı bulduklarından taneler iri ve güzeldi. Her iki vilayetin genel zeytin hasılatı tane halinde olarak 38.050 kg olup bunun 55.100 kilosu tazeyim tabii tutularak bundan 5.365 kilo miktarında yağ elde edilirdi. Muş'ta 8.000 ve Siirt'te 300'e yakın fındık ağacı vardı. Bunlardan senede alınan hasılat miktarı 962.300 kilodan ibaretti. Bölge dahilinde önem itibari ile üçüncü derecede zirai sanatlar gelirdi. Bunlardan başlıca ipek böcekçiliği, arıcılık, hayvani yağcılık ve tavukçuluktur. Kozacılık ve tohumculuk özellikle Diyarbakır ve Elâzığ vilayetlerine özel olup 1932 senesinde Diyarbakır'da 344 böcekçi tarafından 2.076 ons tohum açılarak 62.175 yaş koza mahsulü alınmıştı. Elâzığ'da ise sekiz böcekçi tarafından açılan 326 onstan 10.080 kilo yaş koza elde edilmişti. Diyarbakır'da koza mahsulünün azalmasının nedeni ise böceklerde flaşeri, graseri ve pebrine hastalıklarının meydana gelmesiydi. Arıcılık ve tavukçuluk gelişmiş güzel bir surette yapıldı. Arıcılıkta fenni kovan ve tavukçulukta suni kuluçka usulü henüz yayılmamıştı. Bölgenin en iyi balı

61 Bk. Adem Özdemir, *Levant Trade Review'e Göre Türkiye'nin İktisadi Yapısı (1911-1931)*, YER-zurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021, s. 128.

62 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 1-2.

63 Diyarbakır'da yetiştirilmekte olan ünlü Diyarbakır karpuzuna raporlarda rastlanılmamaktadır. Hâlbuki Diyarbakır'da Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında önemli miktarda karpuz yetiştirilmekteydi. Bk. Özdemir, *age.*, s. 224.

Siirt'in Pervari, Muş, Bitlis, Diyarbakır Kulp ve Mardin'in Cizre kazasında elde edilirdi. Şanlıurfa ve Bayezid vilayetleri hariç olmak bölgede yıllık 353.006 kilo bal ve 47.901 kilo balmumu alınırdu.⁶⁴

Müfettişlik bölgesinin her tarafında çokça bulunan koyun, keçi ve inek sürülerinden üretilen sütün önemli bir kısmı yağ ve peynir üretimine ayrılırdı. Muş, Elâzığ, Urfa ve Diyarbakır'ın Lice ve Silvan kazalarından civar vilayetlere ve dış ülkelere önemli miktarda yağ sevk edilirdi. Bölge dahilindeki ormanların önemli kısmını meşe ve çeşitleri teşkil ederdi. Bunlarla karışık olarak bir de menengiç, çınar, elma, ahlat, söğüt, kavak, dışbudak, akçaağaç, ardıç, fındık, kestane, badem ve ceviz ağaçlarıyla yabancı gül, ılgın, zakkum, katırtırnağı, sommak ve meyan kökü çalıları bulunurdu. Kitre üretilen geven ise her tarafta çokça vardı. Orman hasılatı başlıca palamut, mazı, kitre, çiriş ve salepten ibaretti. Bununla beraber bölge dahilindeki palamutluklar iki senede bir olmak üzere kudret helvası denilen şekerli bir madde tutardı. Palamut yaprakları ile birlikte karışım haline getirilirdi. Koz helvası gibi muhafaza edilen bu maddenin üretimi 20-30 bin kiloya yakındı. Yalnız Muş vilayetinin Çapakçur kazasında yıllık üretim miktarı 7.000 kilo olduğu tahmin edilirdi. Ayrıca Çapakçur halkı tarafından bu maddeden iyi derecede pekmez yapılırdı.⁶⁵

Diyarbakır'da meyve ağaçlarının çoğaltılması için halka fidan dağıtılması ve vilayetin çıplak yerlerinin yavaş yavaş ağaçlandırılması için merkezde mevcut numune fidanlığına ilaveten Kulp ve Silvan kazalarında dahi birer fidanlık tesis edilmiş ve halka meyveli ve meyvesiz olmak üzere 5.150 adet fidan ücretsiz dağıtılmıştı. Ağaçların insan ve hayvanların zarar vermesini önlemek ve çeşitli böceklerle hastalıkların zararından korunması ve meyve ağaçları cinslerinin aşı ile ıslah edilmesi ve ağaç sevgisinin uyandırılması için, vilayet merkeziyle Silvan kazasında birer ağaç koruma cemiyeti teşkil edilmişti. Bununla beraber vilayet bütçesinden Gaziantep'ten getirtilen bir uzman aracılığıyla merkez ve Çermik kazalarında geniş ölçüde mevcut yüz binlerce Menengiç ağaçlarının ıslahı için birkaç seneden beri yapılan aşı çalışmalarına devam edilmiş ve 3.309 adet fıstık aşısı uygulanmıştı. Fıstıkçılık hususunda Çermik köylüleri tarafından 300 ağaç aşılanmıştı. Yapılan teşviklerle neticesinde Silvan, Osmaniye ve Çermik kazalarında meyveli ve meyvesiz olmak üzere 210.546 fidan dikilmişti.⁶⁶

64 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s.2.

65 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 3.

66 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 3.

1932 senesi Aralık ayından Temmuz ayına kadar yedi aylık süreçte Kulp kazasında 769, Çermik kazasında 209 ve Silvan kazasında 70, toplam 1046 adet yaban domuzu, 4 ayı, 58 tilki, 22 kurt ve 27 sansar kanunların ön verdiği ölçüde usulüyle itlaf edilmişti. Bununla beraber merkez ve Silvan kazalarında zuhur eden tarla farelerine karşı zehirli ilaçlar kullanılmış ve ekinler hasardan kurtarılmıştı. Silvan kazasında ortaya çıkan Fas çekirgeleri ürünlere zarar vermeden tamamen imha edilmiş ve pirinçliklerde her sene görülen yeşil çekirgelerin birinci nesli ile mücadele yapılmıştı.⁶⁷

Gülcülük veya gül yağcılık gibi zirai sanatların geliştirilmesi, hububat ve meyve cinslerinin ıslahına ve ipek böcekçiliği sanatının teşvikine yönelik vilayet halkevinde gül ve çiçek sergisi ile hububat ve meyve sergisi ve koza ve ipek mamulâtı sergisi adlarında üç sergi açılmış ve birinci ve ikinciliği kazananlara para ödülü verilmişti. Diyarbakır'da ilk defa açılan bu gül ve çiçek sergisi memlekette iyi bir intiba bırakmıştı. Gelecek sergiye hazırlık olmak üzere halk tarafından çeşitli gül türleriyle, aşı kalemleri ve nadide çiçek, fide ve tohumlarının ihraç edilmeye başlanmıştı. Elazığ'ın merkez, Pertek, Çemişkezek kazalarında fazla miktarda bulunan sakız ağaçlarının 1.500 adedine Gaziantep'ten getirtilen bir uzman tarafından fıstık aşısı yapılmış ve binde otuz başarıyla sonuçlanmıştı. Amasya, Bursa, Kastamonu, Malatya, Gümüşhane vilayetlerinden çeşitli meyve ağaçlarının tohumlarıyla aşı kalemleri getirtilerek bahçe sahiplerine ücretsiz dağıtılmıştı. Gazi çiftliğinden getirtilen 60 adet pulluk vilayet çiftçilerine dağıtılmış ve kullanma şekli öğretilmişti. Bununla beraber bir adet Maro kalbur makinesiyle Hankendi nahiyesi tohumlukları temizlenmişti. Vilayet fidanlığında 8.000 zerdali, 1.600 badem, 200 nar, 160 aşılı kayısı ve 100 adet gülibrişim akasya, 140.000 dut, 250 baklura, 100 sofraya ve 12.000 adi akasya fidanı yetiştirilmişti.⁶⁸

Şanlıurfa vilayetinin 40 dönümlük fidanlığında 10.000'e yakın fidan yetiştirilmiş ve 1932 senesinde meyveli ve meyvesiz olmak üzere 5.000 fidan halka dağıtılmıştı. Tecrübe için Adana'dan 100 kilo mentana buğdayı ve 25 kilo yulaf getirtilerek ekilmişti. Kuraklıktan yakınan vilayet çiftçilerinin tohumluklarına karşılık, onlara verilmek üzere getirtilen 40.000 liralık paradan 15.000 lira dağıtılmıştı.⁶⁹

67 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 4.

68 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 4.

69 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 3.

Mardin'de 1932 yılında merkez ve Kızıltepe köylerinde 70.110 kilo hastalıklı tohumlar ilaçlanmış ve tohumlukların ıslahı için kalbur makinaları faaliyette bulundurulmuştu. Bağ hastalıklarına karşı uygulanan kükürt onarımı yapılmış ve haşarat ve işleriyle uğraşarak, Fas çekirgesi ile tarla farelerine karşı mücadele edilmişti. Aynı tarihlerde Bayezid ve Muş'ta ürünlere ve bölgeye zarar veren yabancı hayvanlar ile mücadele edilmiş bu mücadele sonucunda 39 domuz, 15 kurt, 1 tilki, 1 çakal, 1 sansar, 150 karga ve 2.000'e yakın fare ve köstebek itlaf edilmişti. Meyveli, meyvesiz olmak üzere 18.360 fidan dikilmiş ve Hakkâri'nin Gevar kazasında sebze yetiştirilmesi için lazım gelen tedbirler alınmıştı.⁷⁰

Aynı rapora göre Siirt'te yılından itibaren yabancı ağaçların ehlileştirilmesine başlanmış ve Siirt civarındaki bağ ve bahçelerde mevcut küçük ağaçlara 4.464 adet göz aşısı ile fıstık aşılanmış ve bunlardan %80'ni tutmuştu. Afyon ziraatına önem veren müfettişlik halka uygulamalı olarak afyon üretimini öğretmeye çalışmış ve merkez kazasında bir fidanlık tesis ettirmişti. Ayrıca arıcılığın ıslahı için fenni kovan ve arıcılık malzemesi sipariş edilmiş ve merkezde fenni kovan imaline başlanmıştı. Harman işlerinin kolaylaştırılması için döğen aletleri getirtilmiş ve faaliyete geçilmişti. Van'da ve Hakkâri vilayetlerinde 1931 yılına kadar Ziraat Vekaletinin teşkilatı olmadığından Birinci Umûmî Müfettişlikten bu vilayetlere birer ziraat memuru tayin etmişti.⁷¹

Müfettişlik raporlarına göre 1932 yılında bölgenin üretim, ithalat ve ihracat değerlerini lira cinsinden gösterir bilgiler Tablo 11, Tablo 12 ve Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 11: İllere Göre I. Umûmî Müfettişlik Bölgesi'nin 1932 Yılı Toplam Üretim, İthalat ve İhracatı

Vilayet	Üretim	İhracat	İthalat
Diyarbakır	3.365.650	1.017.177	924.198
Şanlıurfa	3.679.100	422.600	327.113
Elâzığ	2.230.250	217.549	573.100
Siirt	2.200.000	198.000	108.700
Muş	786.271	29.135	32.500
Van	2.971.172	219.655	111.680

70 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 4-5.

71 BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 4.

Hakkâri	182.352	34.538	74.438
Bayezid	589.168	263.120	312.125
Mardin	3.820.325	197.169	267.017
Birecik	720.887	999.562	374.701
Bitlis	-	985.025	995.899
Toplam	20.545.075 Lira	4.583.530 Lira	4.601.471 Lira

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-457-15.

Tablo 12: 1932 Yılı Diyarbakır Vilayeti Fiyat Listesi

Cinsi	Miktarı (Kilo)	En Düşük	En Yüksek	Ortalama
Buğday	54.394.922	4,40 Kuruş	3,75 Kuruş	4,00 Kuruş
Arpa	771.642	3,00	3,26	3,10
Akdarı	49.760	-	-	1,80
Küşne	5.625	-	-	6,40
Nohut	35.284	-	-	2,80
Pirinç	41.532	-	-	15,00
Kitre	10.626	-	-	13,33
Ceviz içi	6.779	30,00	24,16	26,66
Mazı	232.514	35,00	10,00	30,00
Antuf	11.420	10,00	6,66	8,33
Badem	67.165	70,00	66,69	69,33
Sade Yağ	594.223	75,00	64,66	74,66
Yün	15.923	24,00	21,66	22,33
Koza	25.146	175,00	132,00	148,00

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-457-15.

Tablo 13: I.Umûmî Müfettişlik Bölgesinin 1932 Yılı Tahıl ve Gıda Fiyatları

Yer	Buğday (Kilo)	Arpa	Nohut	Mercimek	Pirinç	Ekmek	Et Koyun, Keçi, Sığır	Sade Yağ
Diyarbakır	4,20 Kuruş	3,50	6,0	4,50	22,0	4,0	25,0- 20,0- 18,0	55,0
Mardin	5,0	3,50	5,0	5,0	17,50	8,0	30,0- 25,0- 20,0	55,0
Elâzığ	5,0	3,75	4,50	4,0	22,0	10,0	24,0- 22,0- 18,0	52,0

Siirt	4,50	3,0	7,0	7,0	14,0	9,0	20,0- 16,0- 15,0	54,0
Şanlıurfa	4,0	3,25	5,0	4,0	17,0	9,50	25,0- 20,0- 18,0	75,0
Van	6,0	4,0	15,0	15,0	25,0	8,0	18,0- 12,0- 10,0	60,0
Hakkâri	5,0	3,0	6,0	5,0	35,0	8,0	20,0- 15,0- 10,0	70,0
Muş	5,0	4,0	8,0	7,0	25,0	5,0	27,0- 10,0- 12,0	95,0

Kaynak: BCA., 030-10-0-0/69-457-15.

Müfettişlik bölgesinin üretim ve ihracat maddeleri ise şunlardı. Buğday, arpa, çavdar, darı, mısır, pirinç, haşhaş, mazi, kitre, kereste, av derileri, yün, yapağı, çeşitli cins ham deriler, üzüm, kuru üzüm, kuru kayısı, ceviz ve ceviz içi, keçi kılı, hurda bakır, nohut, mercimek, bulgur, un, bağırsak, iç yağı, koza, ipek böceği tohumu, ipekli mantın (kumaş) ve puşi, koyun, keçi, sığır, top kamçı başı, sade yağı, pestil, badem, zerdali çekirdeği, acı badem, bal, bal mumu, yumurta, ham kendir, ip.⁷²

Bölgeye ithal edilen mallar ise; Manifatura, çuha ve yünlü kumaşlar, sabun, şeker, kahve, çay, kalay ve nişa (amonyak tuzu), teneke, ham bakır, ip ve kenevir, demir kürek, nal, demir çivi, gaz, benzin, deri ve kösele, çuval ve teliz, hırdavat, tuhafiye, çeşitli eşya, manda derisi, demir soba sacı, demir levha ve putrel (demir kiriş), tahta çivi, cam, kına, iplik kurşun, çinko ve tuzdu.⁷³

I. Umûmî Müfettişlik bölgesinden yapılan ihracatın bir kısmı ülke içine ve bir kısmı da ülke dışı ülkelere yapılırdı. İthalat ise Mersin limanı, İstanbul ve kısmen de Suriye karayolu ile gelirdi.⁷⁴

Çalışmamızda kullandığımız I. Umûmî Müfettişliğin tarım raporları genel olarak 1928-1932 yılları arasında kapsamaktadır. Belirtilen yıllar Türkiye ekonomisi için bir geçiş sürecini arz etmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Umûmî Müfettişliklerin ilkinin ekonomik politikalarını ve çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiş olsa da Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde bulunan illerinin diğer bölgelere entegre olmasını kısmen de olsa başarmıştı. Bu başarıdan dolayı "Tek Parti" yönetimi tarafından ülkenin

⁷² BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 10-11.

⁷³ BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 11.

⁷⁴ BCA., 030-10-0-0/69-457-15., s. 11.

çeşitli bölgelerinde aynı misyonla toplam 5 Umûmî Müfettişlik kurulmuştu. I. Umûmî müfettişlik yetkililerinin sunduğu tarım raporları günümüzde bölgenin tarım ve hayvancılık konusunda ekonomik temellerini atmıştı. Yeni Türk devleti modern tarımın gereklerini ve uygulamalarını müfettişlik müessesesi aracılığıyla bölgeye gönderilen uzmanlar ve modern tarım gereçleri ile sağlamaya çalıştı. Böylece bölgenin Türkiye'ye, Türkiye'nin ise bir bütün halde Dünya'ya entegresini sağlamaya çalıştı. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında özellikle insan için gerekli gıdalar ve tahıllar konusunda üretimi kendi ülke insanına bile yetmeyen Türkiye 1938 yılına geldiğinde gerek tarım ürünlerini ihraç eden ülke haline gelmişti⁷⁵. Bu durumun yaşanmasında Umûmî Müfettişliklerin başarısı yadsınamazdı.

Türkiye'de 1923 ile 1930 yılları arası dönemde uygulanan liberal ekonomik model yerini "Büyük Buhran" sonrası planlı ve devletçi ekonomiye bırakmış ve ülke ekonomisi bu şekilde yönetilmişti. Bu dönemde önemli bir müessese olan I. Umûmî Müfettişliğin tarım raporları devletin özellikle Anadolu coğrafyasının güneydoğusuna planlı olarak ekonomik hamleler yapması ve ekonomik politikalar belirlemesi için önemliydi. Bu durumdan ötürü planlı ve devletçi ekonomik sistem ile Umûmî Müfettişliklerin verdiği önemli ekonomik raporlar birbirini tamamlamıştı diyebiliriz. Şüphesiz "Büyük Buhran" Türkiye ekonomisine özellikle tarım temelli ekonomiye ciddi zararlar vermişken Türkiye'nin bu müesseseler yardımıyla tarımda ciddi ilerlemeler kaydetmesi bu bakımdan önemlidir.

I. Umûmî müfettişliğin tarım raporlarını içerik olarak tahıl, gıda, yaşam için gerekli bilgilerin yanı sıra kısmen bölgede yaşanan afetler, devlet yardımları, "Tek Parti" yönetiminin kuruluşu olan Halk Evleri ile ilgili bölgede tarımı geliştirmek ve teşvik etmek amaçlı yaptığı sergiler hakkında bilgi vermişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölge tarımı ile ilgili ayrıntılı bilgiler özellikle müfettişliğin raporlar halinde sunduğu içerikler ilk defa bir çalışmada ayrıntılı ele alınmıştır. 1928 yılında verilen ilk raporlar Osmanlı Türkçesi olup günümüz harflerine aktarılarak verilmeye çalışıldı. Haftalık raporlardan ve Osmanlı Türkçesi raporlarından ayrı olarak aylık, üç aylık ve en son 1932 yılındaki raporlar yıllık şeklinde verilmişti. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla devlet müfettişlik müessesesi aracılığıyla bölge halkına iktisadi hayata katılmaları için bir rehber, bir uzman ve bir denetleyici rolüne

75 Savaş Durmuş, N. Kemal Aydemir, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, C 7, S. 12, Kars 2016, s. 155.

bürünmüştü. Değerlendirmemize göre Umûmî Müfettişliklerin bir amacı da özellikle bu bölgedeki kırsal köylü kesimi ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel bütünlüğü içine sokmaktı. Bu bağlamda tarım, ziraat ve benzeri etkinlik ve çalışmalar ile hem bölgenin verimli toprağını daha fazla işlemeyi hem de bölge çiftçisini modern yöntemler ile eğiterek makine kullanımını ve topraktan daha fazla ürün almayı amaçlamıştı. 1929'da gerçekleşen "Büyük Buhan" Rusya dışında tüm dünyayı olumsuz şekilde etkilemişti. Bunun nedeni Rusya'nın korumacı ekonomik modeli tercih etmesiydi. Türkiye'de "Devletçi", "Korumacı" ekonomik modele geçiş yaparak hem denetimi sıkılaştırmış hem de ekonomik krizden en az zararla kurtulmaya çalışmıştı. Tarım temelli ülke ekonomisinde tarım ürünlerinden daha fazla verim almaya çalışan ülke bu durumu ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1927 yılında kurduğu idari bir müessese olan Umûmî Müfettişlik eliyle 1930 yılından itibaren gerçekleştirmeye çalıştı.

Müfettişlik bölgede tarımı ve ziraatı geliştirmek ve artırmak için zararlı yabancı hayvanların itlafları, afetlerde zarar gören çiftçilere tohum ve nakdi yardımlar, Halkevleri ile beraber sergi açılması, bölgenin ağaçlandırılması ve var olan meyve ağaçlarının bakımları ve aşılması bunun için ise bölgeye uzmanlar getirilmesi, Gazi çiftliği gibi yerlerden tarım makineleri sağlanması gibi girişim ve teşvikler sağlanmıştı. Bu girişim ve teşviklerden önemli faydalar elde edilmişti. Örneğin yıllık buğday üretimi 1928 yılında 77.336 ton iken bu durum 1930 yılında 209.633 tona çıkmış ve 1932 yılında ise iklim ve diğer etkenlerden dolayı 169.469 tona düşmüştü. Arpa üretimi 1928 yılında 26.987 ton iken 1932 yılında 59.698 tona yükselmışti çavdar üretimi ise 1928 yılında 9.763 ton iken 1932 yılında 47.373 tona kadar çıkarılmıştı.⁷⁶

I. Umûmî Müfettişlik bölgesinin önemli merkezlerinden Elâzığ şehir merkezinde Ekmek 42, Et 39, Yağ 115, Şeker 80 kuruş iken 1930 yılı Ankara Ticaret Odası verilerine göre Türkiye ortalamasında 1 kg şeker 41,5 kuruş, 1 kg tereyağı 116.5 kuruş, 1 ekme 8 kuruş, 1 kg dana eti 32 kuruş ve 1 kg koyun eti 50 kuruştur. Müfettişlik bölgesi temel ihtiyaçlar noktasında Türkiye ortalamasına yakın bir ortalamaya sahiptir. Bundan dolayı Umûmî Müfettişlik bölgede 2 senede bölgeyi temel ürün fiyatları noktasında Türkiye ortalamasında tuttuğunu söyleyebiliriz.

76 Bk. *Güneydoğu*, s. 452.

Sonuç

Umûmi Müfettişlikler Türk idari tarihinde XIX. yüzyılda Türk modernleşmesinin önemli bir adımı olan Tanzimat Fermanı'ndan Tek Partili Türkiye'sine yani XX. yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettiren bir müesseseydi. Değerlendirmemize göre Osmanlı Devleti zamanında kurulan Umûmi Müfettişlikler azınlık ıslahatlarını uygulama temelli bir dış politika-iç politika karışımı müessese iken, Cumhuriyet devrinde kurulan Umûmi Müfettişlikler ülke içinde asayiş ve iktisadi ihtiyaçlar temelli bir iç politika ürünüydü. Gerek Osmanlı'da gerekse Türkiye Cumhuriyeti zamanında kurulduğu dönem itibari ile bir "Modernleşme" zamanına denk gelmişti. Tanzimat'ın ve Cumhuriyet inkılaplarının uygulandığı zamanlarda devletin taşrada böyle bir müesseseye ihtiyaç duyması dikkat çekicidir. İç ve dış politikanın yanı sıra müfettişlikler oluşturulan bölgelerde siyasi huzurun ve iktisadi gelişmenin en önemli uygulayıcısıydılar. Ayrıca belirtmek yerinde olacak ki Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devleti müfettişlik bölgelerine kendini ispatlamış önemli bürokratlarını göndermişti. Süreç devrin önemli devlet adamları olan Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Müşir Şakir Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa gibilerle başlamış, Cumhuriyet'in güvenilir ve önemli bürokratları İbrahim Tali Öngören, Hilmi Ergeneli, Abidin Özmen gibi kişiler tarafından devam ettirilmişti.

I. Umûmi Müfettişliğin tarım raporları Cumhuriyet devrinde bölgenin tarım konusunda kalkınmasının temelini oluşturmaktadır. İncelediğimiz raporlarda ve yararlandığımız kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bölgede özellikle tarım ürünlerinde ciddi geri dönüşler elde edilmişti. Bu durum bölgenin tarım ve ziraat tarihi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Anlaşılan müfettişlik müessesesi bölgede dikkat çekici başarılar elde etmişti. İktisadi açıdan Türkiye'nin diğer bölgelerine denk duruma getirilmeye çalışılan bölgede insanlar emek ve çabalarının karşılığını müfettişliklerin yardımı ve teşvikleri ile almışlardı. Bu durum hem bölge halkına hem de 1929 Dünya Ekonomik Buhranından dolayı maddi açıdan güç durumda olan devlet için faydalıydı.

Bu ve benzeri çalışmalar, raporları diğer kurum ve kuruluşların veri ve değerlendirmeleriyle karşılaştırarak bölgenin iktisadi tarihini daha net ve anlaşılır bir şekilde ortaya çıkarabilir. Tarım konusundan ayrı olarak bölgenin hayvancılık konusu, sosyal faaliyetleri, fuarlar, Atatürk İnkılaplarının ve Tek Parti döneminin sahada birer uygulayıcısı olan Halkevleri'nin Müfettişlik bölgesinde müfettişlik müessesesi ile yaptığı faaliyetler, bölgenin imar faaliyetleri, eğitim faaliyetleri, bölgede toplanılan vergiler ayrı olarak çalışılabilir.

Kaynaklar

Aydın, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-hilmi-pasa>. Son Erişim Tarihi, 10.05.2022.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 30.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 32.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 33.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 34.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 35.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 37.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 38.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 40.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 42.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 7.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 8.

BCA., Fon Kodu, 030- 10-0-0/ Yer No, 69- 454- 9.

BCA., Fon Kodu, 030-10-0-0/ Yer No, 69- 454- 6.

BCA., Mıntıka Ziraat Vaziyeti Raporu, Fon Kodu, 030-10-0-0/ Yer No 69-457-15.

Burğaç, Murat, *Türkiye’de Umûmî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umûmî Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Çelik, Mehmet, *Balkanlar’da Tanzimat: Midhat Paşa’nın Tuna Vilâyeti Valiliği 1864-1868*, Libra Kitap, İstanbul 2010.

Demirtaş, Bahattin, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 41, Mayıs 2008.

Durmuş, Savaş, N. Kemal Aydemir, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, C 7, S 12, Kars 2016.

Erdaş, Sadık, “Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umûmî Müfettişlik

Bölgesinde Tarımsal Faaliyetler (1928-1937),” *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.

Güneydoğu, Birinci Umûmi Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.

Karaca, Ali, “Şâkir Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakir-pasa>. Son Erişim Tarihi, 10.05.2022.

Koca, Hüseyin, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi, Birinci ve İkinci Umûmi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 1994.

Koç, Bekir, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa- Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Koçak, Cemil, *Umûmi Müfettişlikler (1927-1957)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Köprülü, Orhan Fuat, “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fuad-pasa-kececizade>. Son Erişim Tarihi, 10.05.2022.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1984.

Öntuğ, M. Murat, *Ahmed Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.

Özdemir, Adem, *Levant Trade Review’e Göre Türkiye’nin İktisadi Yapısı (1911-1931)*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

Taş, Serap, *Umûmi Müfettişlikler*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1997.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2005.

Toprak, Zafer, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, *Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara 1988.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Ahval-i Ziraiye ve İktisadiye Raporu, Fon Kodu, 030-10-0-0/ Yer No 69-454-3. Tarih 28.12.1928.

Zirai Mücadele Teknik ve Talimatları, Buğday ve Arpa Hastalıkları. <https://bku.tarimorman.gov.tr>. Son Erişim Tarihi. 27.04.2022.

